

Ἄριθ. 83.

Ἐτέρα πλάξ βάθρου ἐν ἧ :

ΑΡΧΩΑΣΤΥΛΑΙΔΑΕΠΙΔΑΥΡΙΑ
ΕΧΕΚΡΑΤΕΙΑΝΔΑΜΟΚΛΕΟΣ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΑΝΤΑΝΑΥΤΑΣΜΑΤΕΡΑ
ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΣΚΛΑΠΙΩΙ

Ἀρχὴ Ἀστυλαίδα ἐπιδαυρία
Ἐχεκράτειαν Δαμοκλέος
Ἐπιδαυρίαν τὰν αὐτὰς ματέρα
Ἀπόλλωνι, Ἀσκληπιῶι.

Τὸ κύριον ὄνομα Ἀστυλαίδας εἶνε γνωστὸν καὶ ἐξ ἑτέρας ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ἀνεκδότου ἔτι, ἐπιγραφῆς. Ὑψ. 0,64, πλ. 0,86, πχ. 0,64.

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ

ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ Ἰλιάδι προκειμένου περὶ τῆς ταφῆς τοῦ Πατρόκλου καὶ τοῦ Ἐκτορος περιγράφει τοὺς τάφους τῆς ἐποχῆς του λίαν λεπτομερῶς ὡς ἐξῆς περίπτου· ἀφοῦ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἔκαιον τὸν νεκρὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς, ἔσκαπτον ἔπειτα λάκκον (κάπετον κοίλην Ω 797), ἔθετον ἐν αὐτῷ τὴν τὰ ὄσπᾶ περιέχουσαν κάλπιν καὶ τὸν ἐσκέπαζον διὰ λίθων· ἔπειτα ἐχάρασσαν περὶ τὸν λάκκον κύκλον (σῆμα τε τορνῶσαντο Ψ 255) ἄλλοτε μεγαλείτερον καὶ ἄλλοτε μικρότερον καὶ ἐκτιζον ἐπ' αὐτοῦ τοίχον (θεμελίᾳ τε προβάλοντο αὐτ.) οὐχὶ πολὺ ὑψηλόν, εἰς ὃν εἰσεφόρουσαν γῆν καὶ ἔχωνον τὸν τύμβον. Πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην συμφωνοῦσι περίπτου καὶ οἱ πλείστοι τῶν σωζομένων τύμβων(1). Οἱ λεγόμενοι ὁμοῦς προϊστορικοὶ τάφοι, οἱ θολωτοὶ καὶ οἱ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως Μυκηναίων εὐρεθέντες φαίνονται τὸσφ διάφοροι τῶν Ὀμηρικῶν, ὅσφ καὶ ἀλλήλων· καθόσον δ' ἐγὼ γινώσκω δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη ἀκριβῶς, ἐὰν ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι πραγματικῶς τὸσον μεγάλη, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ἢ ἂν ὑπάρχη σχέσις τις τῶν τριῶν τούτων συστημάτων εἴτε πρὸς ἀλλήλα εἴτε πρὸς ἡθὴ τινὰ καὶ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· ἐν ἀλλαις λέξεσι δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη οὔτε ἡ ἀρχὴ οὔτε τὸ τέλος αὐτῶν. Τὴν ἔρευναν ταύτην προτίθεμαι ἐν τῷ ἐπομένῳ ἄρθρῳ.

Τάφοι θολωτοί. Οὗτοι ἂν καὶ ἔφθασαν ἐν Ἑλλάδι εἰς τὸν ὑψιστὸν βαθμὸν τελειότητος, δὲν εἶναι

(1) Π. χ. ὁ ὑπὸ τοῦ Frank Calvert ἀνοικθὲς τύμβος τῷ 1856 ἐν Τροίᾳ (Schliemann Antiquités Troyennes σ. 17).

ὁμοῦς καὶ ἴδιοι αὐτῇ ἀποκλειστικῶς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν Ἀσίᾳ, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς ἐδανείσθη τόσα πράγματα, δὲν εὐρέθησαν τὰ πρωτότυπα αὐτῶν, καίπερ ἐζητήθησαν ἐκεῖ καὶ ὑπετέθησαν ὑπὸ τινῶν ὡς ὑπάρχοντα. Εἶναι ὁμοῦς ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἑτῶν γνωστὸν εἶδός τι τάφων ἐν Σκανδιναβίᾳ καὶ ἐν ἰαχρῷ τῆς λοιπῆς βορείου Εὐρώπης ὁμοιάζον τοῖς θολωτοῖς, ἂν καὶ αὐτοὶ εἶναι πολὺ ἀπλοῦστεροι. Ἰδίως ἡ στέγη τῶν δὲν ἀποτελεῖται ὑπὸ θόλου, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Σπάτα δὲν εἶναι κυρίως θολωτοί. Εἶναι ὁμοῦς περιφερεῖς ἢ ἐλλειψοειδεῖς, ἔχουσι δρόμον καὶ καλύπτονται ὑπὸ τύμβου. Τὰ κοινὰ ταῦτα κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν τε θολωτῶν καὶ τῶν τάφων τῆς Σκανδιναβίας ἀνάγκη νὰ ἔχωσι καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, καὶ ἐπειδὴ διὰ τοὺς τελευταίους οἱ βορειοὶ ἀρχαιολόγοι ἔλυσαν πρὸ πολλοῦ τὸ ζήτημα παραδεχθέντες, ὅτι ἀπομιμοῦνται πραγματικῶς καλύβας (1), νομίζω ὅτι τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποτεθῆ καὶ διὰ τοὺς θολωτούς. Ἐκεῖνοι δηλαδὴ παρετήρησαν, ὅτι πολλοὶ ἀπολίτιστοι λαοὶ τῆς σήμερον κατασκευάζουσι τὰς καλύβας τῶν καθ' ὅλα ὁμοίας τοῖς τάφοις τούτοις· τοιοῦτοι λαοὶ εἶναι οἱ Ἑσκιμῶσι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Γροιλανδίας καὶ τῆς Σιδηρίας. Ἡ ἰχνογραφία τῶν ἀθλίων τούτων καλυβῶν ὀλίγον ἢ οὐδὲν διαφέρει τῆς τοῦ μεγαλοπρεποῦς θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως· εἶναι περιφερεῖς, κείνται συνήθως ὀλίγον βαθύτερα τῆς ἐπιφανείας

(1) Ἴδε Nilson Stone age of Scandinavia σ. 124-168. Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ εὐρω· τὸ ἀναφέρει ὁ Lubbock Vorgeschichtliche Zeit I σ. 127. ἐξ.

της γῆς καὶ ἀποτελοῦνται ἐξ ἑνός, πολλαίς ὁμοίως καὶ ἐκ δύο δωματίων ἢ θαλάμων, ὧν τὸ μὲν ἐν χρησιμεύει ὡς κατοικία τῶν ἀνθρώπων, τὸ δ' ἕτερον τῶν κτηνῶν. Τὸ περιεργότατον ὁμοίως πάντων εἶναι, ὅτι ἔχουσι καὶ τὸν δρόμον, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εὐκόλος εἴσοδος εἰς τὰς ὑπογείους ταύτας καλύβας διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸ πάντων διὰ τὰ κτήνη. Ἐν τῷ κέντρῳ εὐρίσκεται ἡ ἐστία, περὶ τὴν ὁποίαν κἀθηται ἡ οἰκογένεια. Ἐπειδὴ δὲ αἱ καλύβαι εἶναι κατεσκευασμέναι ἐκ κλάδων δένδρων, εἰς βροχερὰ κλίματα πρακτικώτατον εἶναι νὰ ταῖς δώσωσι σχῆμα κοφίνου ἀνεστραμμένου ἤτοι θόλου. Ὅτι δὲ πολλοὶ λαοὶ ὑποδομοῦν τοὺς τάφους κατὰ τὰς κατοικίας των, τοῦτο καὶ ἐκ τῆς κλασικῆς λεγομένης ἀρχαιότητος εἶναι γνωστόν (1), ἐξηγείται δὲ ἀπλούστατα ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Lubbock (2), ὅτι δηλαδὴ πολλοὶ ἡμιάγριοι λαοὶ θάπτουσι τοὺς νεκροὺς των ἐν αὐτῇ τῇ καλύβῃ, καὶ τινες μὲν οἰκοῦσι καὶ μετὰ ταῦτα ἐν αὐτῇ, ἄλλοι ὁμοίως, ἀφοῦ θέσωσι παρὰ τὸν νεκρὸν πάντα τὰ πράγματα, ὧν ἐν τῷ βίῳ χρῆσιν ἐποιεῖτο, κλείουσι τὴν καλύβην, τὴν ἐγκαταλείπουσι καὶ κτίζουσι νέαν μεταβάλλοντες οὕτω τὴν πρώτην εἰς τάφον.

Ἄλλ' ἴσως αἱ ἀπὸ τόσοσιν μακρυνῶν χωρῶν ληφθεῖσαι ἀναλογίαι δὲν θὰ εἶχον μεγάλην ἀποδεικτικὴν ἰσχύον, ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι διδόμενά τινα ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Νομίζω δηλαδὴ, ὅτι ὅπως περὶ τῶν Ἰταλῶν ἀπέδειξεν ὁ Helbig (*Die Italiker in der Poebene* σ. 45 καὶ ἐξ.), ὅτι αἱ ἀρχαιόταται κατοικίαι των ἦσαν κυκλωτερεῖς, οὕτω δύναται ν' ἀποδειχθῇ τὸ αὐτὸ ἀμέσως καὶ περὶ τῶν ἀρχαιωτάτων κατοικιῶν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅχι μόνον ὅτι ἦσαν κυκλωτερεῖς, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλου ὁμοίαι τοῖς θολωτοῖς τάφοις.

Ἡ ἐπὶ Ὀμήρου οἰκία τῶν ἀνάκτων συνέκειτο ἐκ δύο μερῶν, τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ μεγάρου ἢ οἴκου, ἅτινα συνεχοινώνουν μετὰ τῶν διαθύρας, κλειομένης δὲ ταύτης τὸ ἐν ἕμενεν ὅλως ἀνεξάρτητον τοῦ ἑτέρου. Πέριξ τῆς αὐλῆς ἦσαν τὰ περίστωα ἢ

αἵθουσαι, ἐν τῷ μέσῳ ὁ βωμὸς τοῦ Ἐρκείου Διὸς καὶ εἰς μίαν γωνίαν ἡ θόλος. Ἐν τῷ μεγάρῳ ὑπῆρχον αἱ κατοικίαι ἰδίως τῶν γυναικῶν καὶ ὁ θησαυρός. Ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης δύναται νὰ συμπεράνη τις ὅτι καὶ ἄλλως εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι δηλαδὴ αἱ οἰκίαι τῶν ἰδιωτῶν καὶ ἀρχικῶς βεβαίως πᾶσαι αἱ οἰκίαι ἀνεξαιρέτως δὲν ἦσαν τόσοσιν μεγάλαι, οὐδ' εἶχον τόσοσιν διαμερίσματα, ἀλλ' ἀπετελοῦντο μόνον ἐκ τῆς αὐλῆς μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν οἰκοδομημάτων καὶ τῆς θόλου, ἐν ἣ ἔφυλλάττοντο τὰ κειμήλια τοῦ οἴκου. Ὅταν ὁμοίως οἱ ἀνακτες εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην οἰκίαν προσέθησαν καὶ τὸ μέγαρον, εἰς ὃ ἀπεσύρθη ἡ οἰκογένειά των, ἔκτισαν τότε ἐν αὐτῷ καὶ δευτέραν θόλον, τὸν θησαυρόν, διότι ἡ οἰκοδόμοισα δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐπιτηρῇ ἀμέσως τὴν πρώτην, ἐν ἣ τῶρα ἀπετίθεντο τὰ ἥττονος ἀξίας πράγματα (1). Ὁ θησαυρὸς ἦν ἄλλη θόλος, ἀμφότεροι δὲ ὅμοιοι τοῖς θολωτοῖς τάφοις. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν ὀνομάτων θόλος καὶ θησαυρός, γενικῶς μὲν ἐκ τοῦ πρώτου, ἀκριβέστερον δὲ καὶ σαφέστερον ἐκ τοῦ δευτέρου· διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἐκτὸς τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν περιφερῆ οἰκοδομήματα, ἅτινα σήμερον θεωροῦνται τάφοι, ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὀνομάζοντο θησαυροὶ (Παυσαν. II, 16, 6), ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἐν Ὀρχομενῷ (αὐτόθι IX, 36, 4). Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰμὴ διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι οἱ ἐπὶ Ὀμήρου θησαυροὶ ἦσαν ἀκριβῶς ὅμοιοι τοῖς θολωτοῖς τάφοις· φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ ἔκειντο, ὡς οἱ τάφοι, ὀλίγον βαθύτερα τῆς ἐπιφανείας τοῦ πέριξ ἐδάφους, διότι ὁ Ὀμηρὸς ἐμιλῶν περὶ ἀνθρώπων εἰσερχομένων εἰς αὐτοὺς λέγει ὅτι κατέβαινον (2).

(1) Οὕτω νομίζω ὅτι ἐξηγῆται λογικῶς ἡ ἐπὶ Ὀμήρου θέσις τῆς θόλου ἀναφορικῶς πρὸς τὸν θησαυρόν. Ἄλλως διαφωνοῦσι περὶ αὐτῆς αἱ γνώμαι τῶν ἀρχαιολόγων πολὺ· ἰδοὺ τί λέγει ὁ ἐσχάτως περὶ Ὀμηρικῆς οἰκίας γράψας Percy Gardner (*Journal of Hellenic studies* 1882 σ. 267 ἐξ.): ἐν μίᾳ γωνίᾳ τῆς αὐλῆς ἔκειτο ἡ μυστηριώδης θόλος, ἡ τύσας συζητήσεις προξενήσασα. Εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν ἦτο μαγειρεῖον, διότι ἀναγινώσκωμεν, ὅτι τὰ φαγητὰ ἐμαγειροῦντο ἐν αὐτῷ τῷ μεγάρῳ. Ἐπίσης δὲν ἦτο θησαυρός, διότι ὁ θησαυρὸς βεβαίως ἔκειτο ἐν τοῖς διαμερίσμασι τῶν γυναικῶν. Ἦτο περιφερῆς, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς ἀναλογίας πρὸς τὰ περιφερῆ οἰκοδομήματα τὰ εἰσὶν σωζόμενα ἐν Ὀρχομενῷ καὶ Μυκῆναις ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ αὐτὴ ἴσως ἦτο οἰκογενειακὸν νεκροταφεῖον.

(2) Ἴδε ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει τὴν σύμφωνον γνώμην τοῦ Percy Gardner.

(1) Πρβ. τοὺς ἐν τῷ βράχῳ ἐσκαμμένους τάφους τῆς Λυκίας, οἵτινες ἐξωτερικῶς ἀπομοιῶνται καθ' ὅλα φυλίνους οἰκίσκους (*Fellow Asia Minor* σ. 219).

(2) Αὐτόθι σ. 127.

Ἄλλὰ πῶς εὐρέθη ἡ θόλος ἐν τῇ ὀμηρικῇ αὐλῇ; Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα μνημονεύεται τρίς (X 442, 459, 466), ὀρίζεται δὲ ἡ θέσις τῆς ἀκριβῶς διὰ τῶν ἐξῆς στίχων·

δμῶας δ' ἐξαγαγόντες εὐσταθέος μεγάροιο
μεσσηγύς τε θόλου καὶ ἀμύμονος ἔρκεος αὐλῆς.

Ἡ μεμονωμένη αὕτη καὶ ἀνεξάρτητος τῶν λοιπῶν οἰκημάτων θέσις τῆς, ἂν καὶ κατὰ τὴν ὑπέθεσιν μας ἐχρησίμευεν ἐν ταῖς πλείσταις οἰκίαις ὡς θησαυρός, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν εἶναι σύγχρονος τῶν αἰθουσῶν καὶ περιστώων, μεθ' ὧν οὐδόλως συνδέεται ὀργανικῶς. Καὶ ἡ ἀπ' αὐτῶν δὲ τόσον διάφορος, κυρίως εἰπεῖν ἀλλόκοτος μορφή τῆς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν σκοπόν, ὃν ἐξεπλήρου· διότι τὰ ἐν αὐτῇ φυλαττόμενα ἀντικείμενα ἠδύνατο ἐπίσης καλῶς νὰ φυλαχθῶσι καὶ ἐν ἐτέρῳ κοινῷ οἰκηματι· πρὸς τί λοιπὸν τὸ ἰδιόρρυθμον σχῆμά τῆς; Τὰ προφανῆ ταῦτα παράδοξα ἐξηγοῦνται, νομίζω, κάλλιστα διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ θόλος εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἐπὶ αἰῶνας, ἴσως χιλιάδας ἐτῶν ἡ μόνη κατοικία τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες βραδύτερον ὠνομάσθησαν Ἕλληνες. Περὶ τὴν πρώτην ταύτην καλύβην προοδεύοντος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐμαρείας αὐξανούσης, ἰδίως ὁμοῦ ἴσως ἕνεκα τῆς μεταναστεύσεως εἰς θερμότερα κλίματα, ἐκτίσθησαν ἄλλα οἰκοδομήματα τετράγωνα εὐρυχωρότερα, καθαρώτερα καὶ εὐαερώτερα, τὰ ὅποια ἐν ἀρχῇ ἴσως ἐχρησίμευον μόνον ὡς θεριναὶ κατοικίαι. Καὶ οὕτω παρήχθη τὸ πρότυπον τῆς ὀμηρικῆς αὐλῆς. Ἄλλ' ὁ πυρῆν ἐκεῖνος ὁ ἀρχικός, ὅστις ἕνεκα τοῦ ἰδιοτρόπου σχήματός του δὲν ἠδύνατο νὰ συνδεθῇ ἀρχιτεκτονικῶς μετὰ τῶν νεωτέρων κτιρίων, δὲν κατηργήθη, ἀλλ' ἔμεινεν ἐλάχιστον μακρὰν αὐτῶν χρησιμεύων ὡς ἀποθήκη. Ἡ συντηρητικότης αὕτη εἶναι τῷ ὄντι ἰδίᾳ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς.

Ἡ πρόοδος αὕτη ἀπὸ τῆς ἀπλῆς καλύβης εἰς τὴν αὐλὴν ἐγένετο ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες δὲν ἐλάτρευον ἀκόμη τοὺς θεοὺς τῶν ἐν ναοῖς· ἄλλως ἔπρεπεν οὗτοι νὰ ὦσιν ἐπίσης περιφερεῖς. Μόνον οἱ θολωτοὶ τάφοι διέσωσαν ἐν σχεδὸν ἀκεραίως

μνημείοις τὴν ἀνάμνησιν τῶν προαιωνίων ἐκείνων χρόνων (1).

Τάφοι τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν. Ἀφετηρία τῆς περὶ αὐτῶν ἐρεύνης πρέπει νὰ γείνη ἡ τεσσάρων περίπου μέτρων ἐπίχωσις, ἥτις τοὺς ἐκάλυπτε πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν, καὶ ἥτις κατὰ τὴν ἐπικρατούσαν γνώμην συνετελέσθη ἐν διαστήματι πολλῶν αἰῶνων τῶν χωμάτων καταφερομένων ὑπὸ τῶν βροχῶν ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τῆς ἀκροπόλεως· διότι πάντες παραδέχονται, ὅτι αἱ στῆλαι, αἵτινες εὐρέθησαν εἰς βάθος τεσσάρων περίπου μέτρων, ἴσταντο ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας. Ἄλλ' ὅποια εἶναι ἡ ἐπίχωσις αὕτη; Κατὰ τὸν Schliemann (Mycenes σ. 121 ἐξ. καὶ ἐν γένει τὰ πρῶτα πέντε ἢ ἐξ κεφάλαια τοῦ βιβλίου) ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας στρῶμα ἐλληνικῶν καὶ μακεδονικῶν χρόνων ἐνὸς περίπου μέτρου· μετ' αὐτὸ ἄρχεται ἀμέσως ἡ παλαιότερα ἐπίχωσις, ἥτις περιεῖχε πλείστα τεμάχια ἀγγείων ἀρχαϊκωτάτων καὶ εἰδώλια ἔχοντα κεφαλήν βόος ἢ ἄλλως πᾶν ἀρχαῖα, ἐργαλεῖά τινα καὶ αἰγμάς βελῶν λιθίνων, μαχαιρίδια γαλκᾶ καὶ ἀναλόγως ἐλάχιστα πράγματα ἐκ σιδήρου. Ἄλλ' αἱ Μυκῆναι κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων τῷ 468 π. X., κατωκλήθησαν δ' ἐκ νέου κατὰ τὸν Schliemann περὶ τὸ 400 π. X. ἡ ἐλάχιστον βραδύτερον. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονικῶν σημείων πρέπει νὰ συνετελέσθη ἡ ἀρχαιότερα τριῶν μέτρων βάθους ἐπίχωσις· διότι πρὸ τοῦ 468 δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀφῆκαν οἱ Μυκηναῖοι νὰ ἐπιχωσθῇ ὁ διπλοῦς περίβολος· ἐὰν δὲ ἡ ἐπίχωσις ἐγένετο μετὰ τὸν δεύτερον συνοικισμὸν ἢ διαρκουσαν αὐτοῦ, τότε ἔπρεπε τὰ νεώτερα πράγματα, τὰ ὅποια σήμερον εὐρέθησαν εἰς τὸ ἀνώτατον στρῶμα, νὰ εὐρεθῶσιν εἰς τὸ κατώτατον· διότι αὐτὰ εἰς τὴν ἐπιφανείαν τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τῆς ἀκροπόλεως ὄντα ἔπρεπε νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ ἀποτεθῶσι

(1) Περὶ τῆρα ὁμοῦ εἶναι ὅσα λέγει ὁ Πausanias (X, 5, 9)· « ποιηθῆναι δὲ τὸν (ἐν Δελφοῖς) ναὸν τοῦ Ἀπολλωνίου τὸ ἀρχαιότατον δάφνης γασί, κομισθῆναι δὲ τοὺς κλάδους ἀπὸ τῆς δάφνης τῆς ἐν τοῖς Τέμπεισι· καλύβης δ' ἐν σχῆμα οὗτός γε ἂν εἴη παρεστῆμένος ὁ ναὸς· δεύτερον δὲ λέγουσιν οἱ Δελφοὶ γενέσθαι ὑπὸ μελισσῶν τὸν ναόν. ἀπὸ τοῦ τε κροῦ τῶν μελισσῶν καὶ ἐκ πτερῶν ». Πιθανὸν ὁ πρῶτος ναὸς νὰ εἴχε σχῆμα καλύβης καὶ μάλιστα καλύβης παρεμπερούς τῆ κυψέλης, ὡς οἱ θολωτοὶ τάφοι. Τοῦτο θ' ἀπεδείκνυε τὴν μεγίστην ἀρχαιότητα τοῦ πρώτου ἐν Δελφοῖς ναοῦ.

πρώτα ἐντὸς τοῦ περιδόλου. Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ δισχί-
λιών ἐτῶν ἐπίχωσις, ἡ ἀπὸ τοῦ δευτέρου συνοικι-
σμοῦ προερχομένη ἔχει βάθος ἐνός μόνον μέτρου,
εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ τριῶν μέτρων
ἀρχαιοτέρα συνετελέσθη ἐν διαστήματι τὸ πολὺ
ἐνός αἰῶνος; Τοῦτο πρῶτον οὐδόλως συνηγορεῖ
ὑπὲρ τοῦ τυχαίου τῆς ἐπιχώσεως. Ἐπειτα πῶς
ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον, ὅτι ἐν τῷ ἀρχαιότερῳ
στρώματι, τῷ ἔχοντι πάχος τριῶν περίπου μέτρων,
εὐρέθησαν ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν ἀγγεῖα, εἰδώλια καὶ
χαλκᾶ ἀντικείμενα δυνάμενα πάντα εὐλόγως νὰ
θεωρηθῶσι σύγχρονα ἢ σχεδὸν σύγχρονα ἀλλήλων;
Ἀφοῦ αἱ Μυκηναὶ μέχρι τοῦ 468 π. Χ. ἤχμαζον,
δὲν ἔπρεπε τὰ πράγματα τοῦ πέμπτου καὶ ἔκτου
αἰῶνος ὄχι μόνον νὰ μὴ ἐλλείπωσι σχεδὸν ὀλοτε-
λῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ κατέχωσι μεταξὺ τῶν εὐρεθέν-
των τὴν πρώτην θέσιν καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ
κατὰ τὸ βάθος, ἀφοῦ δὲ τὰ ὕδατα ἔφερον τὰ χῶ-
ματα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν, τὰ δ' ἀντικεί-
μενα τοῦ πέμπτου καὶ ἔκτου αἰῶνος ἔκειντο ἐπὶ τῆς
ἐπιφανείας; Τέλος ὁ Schliemann (σ. 157) λέγει,
ὅτι εὔρεν ἐντὸς τοῦ περιδόλου εἰς βάθος 0,90-1,20
μ. τέφραν καὶ ὅστ' ἀκεκαυμένα ζῶων, βεβαίως τὰ
λείψανα θυσίας τινός· εἶναι δυνατόν νὰ μετηνέχθη-
σαν καὶ τὰ ὅστ' αἰ καὶ ἡ τέφρα ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ
νὰ ἐναπετέθησαν ἐπὶ τῶν τάφων ἐν σωρῷ;

Πιστεῦω, ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη πολλῶν λόγων,
ἀλλ' ὅτι αἱ ὀλίγαι αὐταὶ παρατηρήσεις ἀρκοῦσιν ἵνα
πείσωσιν ἡμᾶς, ὅτι ἡ ἐπίχωσις δὲν εἶναι τυχαῖον ἀπο-
τέλεσμα τῶν βρογῶν, ἀλλ' ἐπίτηδες γενομένη ἵνα
καλύψῃ τοὺς ἐν τῷ περιδόλῳ τάφους, ἐν ἄλλαις
λέξεσιν, ὅτι οἱ τάφοι ἔκειντο ὑπὸ τύμβον. Καὶ ἐὰν
ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐπεκράτει ἡ κατ' ἐμὲ ἐσφαλμένη
γνώμη, ὅτι αἱ στήλαι ἴσταντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας,
οὐδεὶς νομίζω θὰ ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἐπίχωσις εἶναι τυ-
χαία, διότι τὰ πράγματα οὐδόλως συμφωνοῦσι πρὸς
τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· ἐν ᾧ ἡ ἐναντία ὄχι μόνον
τὴν ἐπίχωσιν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἄλλα
τινὰ φαινόμενα μὴ ἐξηγηθέντα, νομίζω, ἀρκοῦντως
μέχρι τοῦδε. Οὕτω δ' ἐκ πλκῶν ὀρθῶν διπλοῦς
κύκλος ἢ περίβολος εἶναι κατὰ μὲν τὸν Schliemann,
ὡς γνωστόν, ἀγορά, κατ' ἄλλους ἔργον ὀχυρωμα-
τικὸν καὶ κατὰ τὸν Steffen (Karten von Mykenae

σ. 31) περίβολος ἀφορίζων τὸν ἱερὸν χῶρον ἀπὸ
τοῦ περίξ βεβήλου. Καὶ ἐμὲ εἶναι ἀπλούστατα τὸ
κρηπίδωμα τοῦ τύμβου, κρηπίδωμα οὐ ἢ ὀλίγον
περιέργως κατασκευὴ παρεκίνησε πολλοὺς εἰς περι-
εργοτάτας ὑποθέσεις. Ἀνάγκη ὁμως νὰ ὑπομνή-
σωμεν, ὅτι τὰ κρηπιδώματα, τὰ ὅποια πολλάκις
ἀντικαθίστανται ὑπὸ κύκλου ἀπλοῦ ἐκ λίθων ἀργῶν,
δὲν ἦσαν ἀρχικῶς τοῦλάχιστον προωρισμένα νὰ
ἐμποδίζωσι μόνον τὰ χῶματα τοῦ νὰ καταρρεύσω-
σιν, ἀλλ' εἶχον καὶ βαθυτέραν τινὰ ἔννοιαν, ἴσως
θρησκευτικὴν, ἀγνωστον ἡμῖν. Πολλάκις εὐρίσκε-
ται περίξ τοῦ κρηπιδώματος καὶ κύκλος ἐκ λίθων
ὀρθῶν (1). Καὶ περὶ τοῦ Μυκηναίου δὲ κρηπιδώ-
ματος προκειμένου δὲν πρέπει νὰ βλέπωμεν μόνον,
ἐὰν ἦναι πρακτικῶς κατεσκευασμένον καὶ ἐὰν ὁ
σκοπὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκπληρωθῇ ἄλλως κάλλιον.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ τάφοι ἔκειντο ὑπὸ τύμβον, ὁ δὲ
περίβολος εἶναι τὸ κρηπίδωμα τοῦ τύμβου, εἰς τί
χρησιμεῖε ἢ εἰσοδος αὐτοῦ; Τὸ ζήτημα τοῦτο
πρέπει νὰ ἐξετασθῇ μετὰ τοῦ περὶ τῶν στηλῶν.
Ἐξ αὐτῶν εὐρέθησαν δέκα μὲν σχεδὸν σῶαι, ὧν
αἱ ἡμίσεις κεκοσμημέναι δι' ἀναγλύφων, αἱ λοιπαὶ
ἀπλατ' τεμάχια δὲ ἄλλων γλυπτῶν καὶ μὴ πολλά.
Αἱ πλεῖστα ἴσταντο εἰσέτι ὀρθαὶ διευθυνομένης,
ἂν καλῶς ἐννοῶ τὰς περιγραφὰς τοῦ Schliemann,
εἰς δύο στοίχους ἀπὸ βορρᾶ, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς εἰσό-
δου πρὸς νότον. Ἡ διέυθυνσις αὕτη ἐξηγεῖ καλῶς
καὶ τὸν προορισμὸν τῶν, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἦσαν συνή-
θεις στήλαι ἐπιτύμβιοι, ὡς ἐκλαμβάνονται, ἀλλ'
ἴσταντο ἐκατέρωθεν δρόμου, ὅστις ἀπὸ τῆς εἰσόδου
ἦγε παρ' ἕκαστον τῶν τάφων. Ἐὰν ἦσαν τῷ ὄντι
ἐπιτύμβιοι στήλαι, τότε δὲν ἐξηγεῖται, διατὶ αἱ
μὲν εἶναι γλυπταί, ἄλλαι δὲ οὐχί, δὲν ἐξηγεῖται τὸ
μέγα πλῆθος αὐτῶν, πρὸ πάντων δὲ δὲν ἐξηγεῖται
διατὶ ἐπὶ τινῶν μὲν τάφων εὐρέθησαν στήλαι ὀλι-
γώτεραι τῶν ἐν αὐτοῖς νεκρῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ πέμπτου,
ὅστις περιεῖχεν ἕνα μόνον νεκρὸν, εὐρέθησαν ἰσά-
μεναι δύο. Ὁ δρόμος ἀπεναντίας δὲν εἶναι ἀσυνή-

(1) Ἴδε τὴν ἀναπαράστασιν τοιοῦτου ἀγγλικῦ τύμβου ἐν Archaeo-
logia τόμ. 42 σ. 211. Ἐν δὲ τῷ Leitfaden zur nordischen Alter-
thumskunde (herausg. von der Königl. Gesell. für nord. Al-
terthumsk.) σ. 29 ἀναγινώσκωμεν τινὲς τῶν σπουδαιοτέρων τύμβων
περιβάλλοντα κάτω ὑφ' ἐνός, ἐνίοτε δὲ ὑπὸ πλείονων κύκλων ἐκ λίθων
μεγάλων.

θης (1), καὶ θ' ἀναφέρω ἐν μόνον παράδειγμα, διότι τοῦτο εἶναι καὶ ἄλλως περιέργον. Ἐν τῷ « Μουσειῷ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης » 1878-80 σ. 91 ἐξ. ὁ Weber περιγράφει καὶ ἀπεικονίζει τύμβον ἔχοντα κρηπίδωμα ὠραῖον καὶ δρόμον ἐστεγασμένον, ὅστις ἄγει εἰς τὸν τάφον. Ἡ ἀρχαία εἰσοδος τοῦ δρόμου εἶναι φαίνεται κατεστραμμένη ἢ κερωσμένη, εἰσέρχονται δὲ σήμερον δι' ὀπῆς ἀνοιχθείσης εἰς τὴν στέγην τοῦ δρόμου δι' ἀφαιρέσεως πλάκων τινων. Τὸ ὕψος αὐτοῦ εἶναι ἀπὸ 1,20 μέχρι 1,90 μ. Οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ὑπὸ τοῦ βράχου, ὅπου δὲ οὗτος λείπει, εἶναι ἐκτισμένοι μᾶλλον ἢ ἤττον κανονικῶς. Τὴν στέγην σχηματίζουν μεγάλαι πλάκες ἐκ τιτανολίθου. Τὸ μήκος τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς σημερινῆς εἰσόδου, ἥτις ἀπέχει τρία μέτρα ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ τύμβου, εἶναι 22 περίπου μέτρων. Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν θαλάμων εἰς γραμμὴν κειμένων καὶ συγκοινωνούντων ἀλλήλοις δι' ἀνοιγμάτων θυρειδῶν κεινταὶ δὲ καὶ οἱ τρεῖς ἐν μέτρον βαθύτερα τοῦ δρόμου. Ὁ τελευταῖος θάλαμος εἶναι ὁ περιεργότατος· αἱ δύο αὐτοῦ πλευραὶ, ἢ τῆς εἰσόδου καὶ ἢ ἀπέναντι αὐτῆς εἶναι κάθετοι, αἱ ἄλλαι δύο μέχρι μὲν τινος εἶναι ὁμοίως κάθετοι, ἔπειτα ἕως οἱ δύο προβάλλουσιν, ὥστε ἀποτελεῖται καμάρα. Ἄνωθι δὲ αὐτῆς ὑπάρχει ἕτερος θάλαμος συγκοινωνῶν μετὰ τοῦ κάτω δι' ὀπῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς καμάρας ὑπαρχούσης. Ὁ δεύτερος οὗτος θάλαμος ἀπομιμείται πιστῶς ἐν μικρῷ τὸν θησαυρὸν τοῦ Ἀτρείως. Ἐχει δὲ ὕψος δύο μέτρων. Τὸ περιέργον τοῦτο μνημεῖον εἶναι ἄξιον πολλοῦ λόγου, διότι ἐξηγεῖ τὴν ἀρχὴν τῶν μετὰ δρόμου τύμβων. Οἱ θολωτοὶ τάφοι εἶναι ἀρχαῖοι ἕσον καὶ αἱ πρῶται κατοικίαι, αἱ ἀπλοῦσταται καλύβαι· οἱ μετὰ δρόμου τύμβοι εἶναι ἀπλοποιημένοι θολωτοὶ διατηρήσαντες ἐξ αὐτῶν μόνον τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα καὶ τὸν δρόμον. Ἡ θόλος βαθμηδὸν παρελείθη ὀλοτελῶς ὡς περιττή, ὁ δρόμος ὅμως ἦν ἀναγκαιότατος· διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Köhler (Das Kuppelgrab bei Menidi σ. 54), οἱ τε θολωτοὶ τάφοι καὶ οἱ τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν ἦσαν τάφοι οἰκογενειακοὶ κερωσμένοι

(1) Ἴδε περιγραφὰς τοιούτων π. χ. παρὰ Texier Description de l'Asie mineure III σ. 252 ἐξ. καὶ αὐτ. πίν. 131 σελ. 4.

συνήθως· ὁσάκις μέλος τι τῆς οἰκογενείας ἀπέθνησκεν, ἔπρεπε νὰ ἐξαγάγῃσι πρῶτον τοὺς σωροὺς τῶν χωμάτων, τῶν καλυπτόντων τὸν δρόμον, ὁσάκις οὗτος ἦτο ἀστέγαστος, καὶ οὕτω νὰ φιάσῃσιν εἰς τὸν τάφον· μετὰ τὴν ταφήν ὁ δρόμος ἐχώνετο πάλιν. Τὸ κοπιῶδες ὅμως τοῦτο ἔργον θὰ ἐγίνετο πολλῷ κοπιωδέστερον, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ὁ δρόμος, ἔστω καὶ ἀστέγαστος, ὅστις πλὴν τούτου εἶχε καὶ ἄλλον σκοπὸν, τοῦ ν' αὐξάνῃ δηλαδὴ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς νεκρικῆς πομπῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἐκοσμήθη ὁ τοῦ ἡμετέρου τύμβου, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν τώρα, ἐν μέρει δι' ἀναγλύπτων παραστάσεων. Ἐν τοῖς θολωτοῖς τάφοις ὁ δρόμος ἦν σχετικῶς ἀπλοῦς, τὸ δ' ἐσωτερικὸν ἐκοσμεῖτο, ὡς γνωστὸν, καὶ διὰ χαλκῶν ἐλασμάτων· ἐν τοῖς τύμβοις λείπει ἢ θόλος, ἐξωραϊζεται λοιπὸν ὁ δρόμος· εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ πλοῦτος οὗτος καὶ ὁ καλλιτεχνικὸς κόσμος τῆς τε θόλου καὶ τοῦ τύμβου ἐπιδεικνύονται σπανιώτατα, καὶ τότε μόνον ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἀλλὰ τοῦτο ἔρχει, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

Ἄνακεφαλαιώσωμεν νῦν τὰ εἰρημένα. Κατέστη νομιζῶ λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ μυστηριώδης ὀμηρικὴ θόλος εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη ἐλληνικὴ καλύβη, ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι κατὰ λίαν διαδεδομένον ἔθος ἀπομιμοῦνται τὴν θόλον, ὅτι κατὰ συνέπειαν εἶναι περιττὸν νὰ ζητῶμεν τὰ πρωτότυπα αὐτῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος (1)· πρὸς τοῦτοις ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἐπιγώσεως, ὅτι οἱ τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν τάφοι ἔκειντο ὑπὸ τύμβον, ἐν ᾧ τὸ ἐναντίον θὰ ἦτο, ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον, πρωτοφανές καὶ ἀνεξήγητον, ὡς ἦτον ἀνεξήγητος καὶ ὁ περιβόλος. Τέλος διὰ τοῦ ὑπὸ Weber γνωστοῦ γενομένου τύμβου ἀποδεικνύεται ἡ στενὴ σχέσις μετὰ τῶν θολωτῶν τάφων καὶ τύμβων (2), ἐξ ἧς σχέσεως πάλιν ἐξηγεῖται ὁ δρό-

(1) Τοῦτο ποιεῖ ὁ Köhler (Das Kuppelgrab bei Menidi σ. 56), παραδέχεται δὲ ὅτι ἐν Μισσοποταμίᾳ πρέπει νὰ ζητηθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῶν θολωτῶν τάφων.

(2) Ἡ σχέσις αὕτη ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν βωμῶν· εἰς περιφερῆς εὐρέθη ἐπὶ τοῦ τετάρτου τάφου τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν, ἕτερος δὲ περιελλόμενος λίθοις ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρείως (Schliemann σ. 102). Οἱ βωμοὶ οὗτοι κατέχουσι τὴν θέσιν, ἣν ἐν τῇ καλύβῃ εἶχεν ἡ ἐστία καὶ εἶναι διάδοχοι αὐτῆς (οὕτως ἐξηγοῦσιν τὴν ἐν τῇ βορείῳ Ἀμερικῇ ὑπαρξίν ἀπίρων τύμβων ἔχοντων βωμῶν ἐν τῷ κέντρῳ (Ἴδε Stevens Flint Chips σ. 349 ἐξ. μετὰ πολλῶν ἀπεικονίσεων τοιούτων τύμβων).

μος, ὃν ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὡς λίαν συνήθη ἔν τινι ἐποχῇ, δηληθῆ ἐν ὅσῳ οἱ τύμβοι ἐχρησίμευον κυρίως ὡς οικογενειακοὶ τάφοι. Περί τοὺς ὁμηρικοὺς ὅμως χρόνους, καθ' οὓς κραταιουμένων τῶν πολιτειῶν τὰ γένη εἶχον ἀπολέσει μέγα μέρος τῆς ἀρχικῆς σημασίας καὶ δυνάμεώς των, οἱ τύμβοι συνήθως ἐκρυπτον εἶνα καὶ μόνον νεκρόν· τότε ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ δρόμος ἦν πλέον περιττός καὶ διὰ τοῦτο ἐξέλιπεν. Ἡ βαθμιαία αὕτη ἀπὸ τῆς πρώτης καλύψεως μέχρι τοῦ ὁμηρικοῦ τύμβου ἐξέλιξις εἶναι τόσον συνεχῆς καὶ τόσον φυσική, ὥστε μοι φαίνεται, ὅτι αὕτη καὶ μόνη ἀρκεῖ, ἵνα πληρώσῃ τὰ ἐν ταῖς μερικαῖς ἀποδείξεσιν ὑπάρχοντα χάσματα, τὰ ὀφειλόμενα εἴτε εἰς τὴν ἑλλείψιν εἰδήσεων καὶ μνημείων εἴτε εἰς τὴν ἰδικὴν μου ἄγνοιαν.

Ἐν τέλει ἀνάγκη νὰ εἶπω ὀλίγα καὶ περὶ τῆς θέσεως τῶν νεκρῶν ἐν τῷ τάφῳ καὶ περὶ τῆς καύσεως αὐτῶν· διότι ὡς ἐπραγματεύθησαν τὰ ζητήματα ταῦτα μέχρι τοῦδε, ἐξαφανίζεται πᾶν ὅ,τι χαρακτηριστικὸν ἐν τοῖς ἤθεσιν ὑπάρχει, ἐξάγονται δὲ συμπεράσματα λίαν ἐσφαλμένα.

Περὶ τῆς καύσεως ὁ Helbig (Das homerische Epos σ. 41) ἐσχάτως ἐξήνεγκε τὴν γνώμην, ὅτι οἱ νεκροὶ ἴσως δὲν ἐκαίοντο, ἀλλ' ἐταριχεύοντο. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἂν ἀπεδεικνύετο, πλὴν τοῦ ὅτι θὰ ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς συμπεράσματά τινα ἀφροῦντα τὰς περὶ μελλούσης ζωῆς ἰδέας τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνων, θὰ ἀπεδείκνυε συγχρόνως καὶ ἐν τούτῳ τὴν ἐπιρροὴν ἀνατολικῶν λαῶν. Ἐν ᾧ ἡ ἐναντία γνώμη, ὅτι οἱ νεκροὶ ἐκαίοντο μὲν, ἀλλ' ἀτελῶς καὶ ἐντὸς τῶν τάφων, στηριζομένη ἐπὶ παρατηρήσεων γενομένων ἐν αὐταῖς ταῖς ἀνασκαφαῖς (Schliemann σ. 373 καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ Köhler das Kuppelgrab bei Menidi σ. 55), ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Ἕλληνες τότε εὐρίσκοντο εἰς ἐποχὴν μεταβάσεως ἀπὸ τῆς ταφῆς τῶν πτωμάτων ἀκεραίων εἰς τὴν καθυσιν αὐτῶν· τοιοῦτος μέσος τρόπος μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων ἔπρεπε νὰ ὑποτεθῇ, καὶ ἂν οἱ τάφοι τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν δὲν παρεῖχον προφανῆ παραδείγματα αὐτοῦ· διότι οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ σπανίως μεταβάλλουσι τὰ ἤθη καὶ ἔθιμά των ἀποτόμως. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τῶν λεγομένων δὲν λείπουσι καὶ ἀναλογίαι παρ' ἄλλοις λαοῖς τοῦ ἰνδο-

γερμανικοῦ κλάδου. Οὕτω ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος αἰδ. W. C. Lukis βεβαίως, ὅτι ἐν πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐρευνηθεῖσι πολυαριθμοῖς τύμβοις τῆς Ἀγγλίας τὰ σώματα τῶν νεκρῶν εἶχον κατ' ἐντὸς αὐτῶν τῶν τάφων ἡμιτελῶς, ὡς ἀναφέρει ὁ Stevens (Flint Chips σ. 410), ὅστις ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ συνέλεξε καὶ πολλὰ ἄλλα παραδείγματα ἀτελοῦς καύσεως τῶν νεκρῶν. Ἄλλως ὅμως ἐξηγεῖ τὸ πρᾶγμα ὁ κ. Köhler (ἀνωτ. σημ.), ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀτελοῦς καύσεως ἐντὸς τάφων ἀκαταλλήλων πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀρισμοῦ, συμπεραίνει ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι εἶναι ἐπίσαστοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ χώρας, ἐν ἧ οὐχὶ καθύς, ἀλλ' ἄλλος τρόπος ταφῆς ἦτο συνήθης. Ἡ χώρα αὕτη λέγει συμφώνως τῷ Adler, οὗ ἀναφέρει τὴν γνώμην, πρέπει νὰ ἦναι ἡ Μεσοποταμία. Ἄλλ' ἐκεῖ οἱ τάφοι δὲν εἶναι ἀληθεῖς θόλοι, ἀλλὰ καμάραι θολωταὶ ἐπιμήκεις, ματαίως δὲ μέχρι τοῦδε ἐζητήθη τρίτον σχῆμα συνδέον τὰ δύο ταῦτα ὅπως διάφορα ἀλλήλων. Ἐξ ἄλλου καὶ ἐγὼ παραδέχομαι, ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι δὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς προωρισμένοι, ἵνα καίωνται ἐν αὐτοῖς οἱ νεκροί, διότι ἡ καθύς εἶναι ἐν γένει μεταγενεστέρα, ὡς φαίνεται, τοῦ ἐνταριασμοῦ (ἰδ. Worsaae Mém. des Antiquaires du Nord 1882 σ. 169 καὶ Fr. v. Hellwald Culturgeschichte I σ. 87), ὅταν ὅμως ἤρχισεν νὰ εἰσαγῆται, δὲν μετεβλήθησαν καὶ οἱ τάφοι ἀμέσως συμφώνως τῷ νεωτέρῳ ἔθιμῳ, ἀλλ' οὐδὲ ἐνόμιζον, φαίνεται, οἱ τότε ἄνθρωποι, ὅτι ἔπρεπε ὁ νεκρὸς νὰ κατ' ὀλοτελῶς.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἕτερον ζήτημα θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸν πρῶτον τάφον τῆς ἀκροπόλεως, διότι ἐν αὐτῷ εὐρέθη εἰς νεκρὸς εἰς κατάττασιν ἐπιτρέπουσαν νὰ κρίνῃ τις περὶ τῆς θέσεώς του. Ὁ τάφος οὗτος ἔχει μῆκος 6,45 μ., πλάτος δὲ τοῦ πυθμένος 3,45 μ. Ἄλλ' αἱ διαστάσεις αὗται σπουδαίως ἐλαττοῦνται, διότι ὁ τάφος εἶναι ἐκτισμένος περίξ διὰ δύο τοίχων, ὧν ὁ πρῶτος κάθετος ἔχει πᾶχος 0,60 μ., ὁ δὲ δεύτερος κεκλιμένος ὧν πρὸς τὰ ἔσω ἔχει πᾶχος κάτω 0,30 μ., περιορίζεται λοιπὸν οὕτω τὸ πλάτος τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου εἰς 1,65 μ. Ἐν ᾧ δὲ ὁ χῶρος γίνεται οὕτω πολὺ στενότερος τοῦ ἀρχικοῦ, τὰ σώματα ἀνδρῶν τελείων

δὲν κατετέθησαν κατὰ τὸ μῆκος αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλάτος· καὶ ἵνα τοὺς χωρήσῃ ὁ χῶρος οὗτος, ἐπίσαν, λέγει ὁ Schliemann (σ. 378) περιγράφων τὸν κάλλιον διατηρούμενον σκελετόν, ἐπίσαν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στήθος μετὰ τοσαύτης βίας, ὥστε οἱ ὄμοι εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μετὰ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς. Καταλογίζει δὲ τοῦτο ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς τῇ ἀγριότητι καὶ ἀσεβείᾳ τῶν δολοφόνων τοῦ Ἀγαμέμνονος. Καὶ ὁ Steffen δὲ (Karten von Mykenae, Text σ. 31) διαβλέπει ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ σπουδὴν καὶ ἀταξίαν προξενηθεῖσαν ὑπὸ πολιορκίας ἢ ἄλλου τινὸς τοιοῦτου ἐκτάκτου γεγονότος. Ἄλλ' οὐδεμία, νομίζω, ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ εἰσαγάγωμεν θεοὺς ἀπὸ μηχανῆς. Πάντες οἱ ἄνθρωποι οὔτε ἔπαπτον, οὔτε θάπτουσιν ὅπως ἡμεῖς σήμερον. Ἐν τῷ Recueil d'antiquités de la Scythie (σ. 37 ἐξ.) ἀναφέρονται πολλὰ παραδείγματα, ὅτι οἱ νεκροὶ ἐν τάφοις τῆς νοτίου Ῥωσσίας εὐρέθησαν κείμενοι πλαγίως ἄλλοτε μὲν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ. Αὐτόθι σ. 54 ἀναγινώσκωμεν· ὁ σκελετὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους συνεσταλμένος, ἢ δὲ κεφαλὴ του

ἐκλινε πρὸς τὸ στήθος. Αὐτόθι σ. 121· εἰς σκελετὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους, συνεσταλμένος· αἱ χεῖρες ἦσαν συνεσφιγμέναι ἐπὶ τῆς κάτω σιαγό- νος καὶ τὰ γόνατα ὁμοίως ἐπὶ τοῦ στήθους οὕτως, ὥστε ὁ νεκρὸς δὲν κατελάμβανε χῶρον μείζονα τοῦ ἐνὸς ἀρσινίου (δηλαδὴ τῶν 0,77 τοῦ μέτρου). Ὁ δὲ Perrot (Histoire de l'art II σ. 373) ὁμιλῶν περὶ τῶν τάφων τῆς Χαλδαίας λέγει· νεκροὶ τινες κατετέθησαν εἰς θήκας ὁμοίας μεγάλοις ἀγγείοις, εἰς ἃς τὸ πτώμα δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσαχθῇ ἄνευ βίας καὶ χωρὶς νὰ διπλωθῇ. Παραλείπω ν' ἀναφέρω παραδείγματα ὁμοια ἐκ τῆς βορείου Εὐρώπης, ἐν τοῖς τάφοις τῆς ὁποίας οἱ νεκροὶ εὐρίσκονται πο- λλάκις καθήμενοι.

Τὸ χαρακτηριστικὸν λοιπὸν τῆς θέσεως τῶν νεκρῶν ἐν τοῖς Μυκηναίοις τάφοις εἶναι, ὅτι ἤρειδον τὰ νῶτα ἐπὶ τοῦ τοίχου· ἴσως μάλιστα οὗτος ἀκριβῶς πρὸς τοῦτο ἐκτίσθη κεκλιμένος καὶ οὐχὶ κάθεται. Τοῦτο δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ πρὸς σχε- τικὴν χρονολόγησιν αὐτῶν, διότι δεικνύει πόσον τὰ ἦθη ταῦτα ἀπέχουσι τῶν Ὀμηρικῶν.

Χρ. Δ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ.

ΑΓΓΛΜΑΤΑ

ΕΚ ΤΩΝ ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ.

(Πιν. 1 καὶ 2).

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1884 ἐξακολούθησις τῶν ἀνα- σκαφῶν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔφερεν εἰς φῶς πολλὰ πλαστικά ἔργα, ὧν τὰ σπουδαιότερα μετα- κομίσας εἰς Ἀθήνας ἐκδίδω νῦν ἐν τοῖς τῷ τεύχει τούτῳ προσαπτομένοις πίναξιν. Τὰ σχεδιογραφή- ματα ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ κ. Gilliéron.

Α'. ΑΓΓΛΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΑΕΤΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ.

Τὰ ἐκ τῶν αετώματων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκλη- πιοῦ προερχόμενα ἀγάλματα, ἀπεικονισμένα εἰς δύο πίνακας, ἐδημοσιεύθησαν τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῇ

Ἐφημερίδι ταύτῃ (1884 σελ. 50 κ. ἐ. Πιν. 3 καὶ 4). Τοῖς ἀγάλμασι τούτοις προσθέτομεν νῦν τὰ ἐξῆς δύο, ἓνα δηλ. κορμὸν καὶ μίαν κεφαλὴν, ὧν ὁ μὲν κορμὸς εὐρέθη τελευταῖον ἐν ταῖς ἀνασκα- φαῖς, ἢ δὲ κεφαλὴ εἶχε μὲν εὐρεθῆ πολὺ πρότερον (ἰδ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1884, σελ. 57 ἀρ. 12), ἦτο δμως εἰσέτι ἀνέκδοτος.

Κορμὸς γυμνοῦ πολεμιστοῦ (ἀρ. 1.) εὐρεθεῖς νοτιοδυτικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυ- κλείτου. Ὅτι ὁ κορμὸς οὗτος προέρχεται ἐκ τῶν ἐν τοῖς αετώμασι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀγαλμά- των, δεικνύεται ἐκ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, ἐκ τοῦ τρό-